

SHAXSNING QILMISHIGA AMALDA PUSHAYMON BO'LISHI (TASHABBUSKORONA YORDAMI) MUNOSABATI BILAN JAVOBGARLIKDAN OZOD QILISHNING AMALIY MASALALARI

Gulomov Abdulaxadxon Baxtiyor o'g'li

Namangan davlat universiteti

Yuridik fakulteti 2-bosqich talabasi

Email: abdulahadgulomov5050@icloud.com

<https://orcid.org/0009-0004-6668-692X>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21927609>

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 66-moddasida nazarda tutilgan shaxsning qilmishiga amalda pushaymon bo'lishi munosabati bilan jinoiy javobgarlikdan ozod qilish institutining nazariy-huquqiy asoslari, mazmun-mohiyati, shartlari va huquqiy tabiatiga oid masalalar atroflicha tahlil qilingan. Shuningdek, amalda pushaymon bo'lishning ob'ektiv va sub'ektiv mezonlari, ixtiyoriy ravishda aybini bo'yniga olish, jinoyatni ochishga faol yordam berish hamda yetkazilgan zararni qoplash shartlarining sud-tergov amaliyotidagi muammolari va ularni hal etish yollari ko'rib chiqilgan. Xorijiy mamlakatlar tajribasi hamda ilmiy-nazariy qarashlar asosida milliy jinoyat va jinoyat-prosessual qonunchiligini takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Javobgarlikdan ozod qilish, amalda pushaymon bo'lish, aybini bo'yniga olish, faol yordam berish, zararni qoplash, ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan jinoyat, uncha og'ir bo'lmagan jinoyat, tergov amaliyoti, prokuror nazorati.

ПРАКТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В СВЯЗИ С ДЕЯТЕЛЬНЫМ РАСКАЯНИЕМ ЛИЦА (ПРОЯВЛЕНИЕ ИНИЦИАТИВЫ И СОДЕЙСТВИЕ)

Гуломов Абдулахадхон

Студентка 2 курса юридического факультета НамГУ

Аннотация: В данной научной статье подробно анализируются теоретико-правовые основы, сущность, условия и правовая природа института освобождения от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием, предусмотренного статьей 66 Уголовного кодекса Республики Узбекистан. Рассматриваются объективные и субъективные критерии деятельного раскаяния, включая явку с повинной, активное содействие раскрытию преступления и возмещение причиненного вреда, а также проблемные аспекты судебно-следственной практики. На основе изучения зарубежного опыта и научных точек зрения разработаны предложения по совершенствованию национального уголовного и уголовно-процессуального законодательства.

Ключевые слова: Освобождение от ответственности, деятельное раскаяние, явка с повинной, активное содействие, возмещение вреда, преступление небольшой тяжести, менее тяжкое преступление, следственная практика, прокурорский надзор.

PRACTICAL ISSUES OF EXEMPTION FROM CRIMINAL LIABILITY DUE TO ACTIVE REPENTANCE OF THE OFFENDER (INITIATIVE ASSISTANCE)

Gulomov Abdulakhadkhon

2nd year student of the Faculty of Law of NamSU

Abstract: This scientific article provides a comprehensive analysis of the theoretical and legal foundations, essence, conditions, and legal nature of the institution of exemption from criminal liability due to active repentance as stipulated in Article 66 of the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan. It thoroughly examines the objective and subjective criteria of active repentance, including voluntary confession, active assistance in solving the crime, and compensation for damages incurred, alongside the practical challenges faced in judicial and investigative contexts. Drawing upon comparative international legal frameworks and scholarly doctrines, actionable proposals are formulated to refine national criminal and criminal procedural legislation.

Keywords: Exemption from liability, active repentance, voluntary confession, active assistance, damage compensation, crime of minor gravity, less grave crime, investigative practice, prosecutorial oversight.

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan sud-huquq islohotlarining ustuvor yo'nalishlaridan biri jinoyat qonunchiligini insonparvarlashtirish, liberalizatsiya qilish va jinoyat-huquqiy ta'sir choralari maqbullashtirishdan iboratdir. Huquqiy davlatda jinoyat sodir etgan har bir shaxsga nisbatan albatta jazo qo'llanilishi shart degan dogmatik yondashuv o'z o'rnini jinoyat-huquqiy munosabatlarni munosib va adolatli tartibga solish mexanizmlariga bo'shatib bermoqda. Bu borada shaxsning qilmishiga amalda pushaymon bo'lishi munosabati bilan javobgarlikdan ozod qilish (O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi 66-moddasi) instituti alohida o'rin tutadi.

Ushbu institut barcha turdagi jinoyat sodir etgan shaxslarni jazolash emas, balki ilk bor uncha og'ir bo'lmagan yoki ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan jinoyat sodir etib, o'z qilmishining g'ayriqonuniyligini anglagan, undan chin ko'ngildan afsuslangan, jinoyatni ochishga faol ko'maklashgan va yetkazilgan zararni ixtiyoriy ravishda bartaraf etgan shaxslarga jamiyatga qaytish imkoniyatini beradi. Shuningdek, amalda pushaymon bo'lish instituti tergov va sud organlarining resurslarini tejash, jinoyatlarni tezkor va to'liq ochish hamda jabrlanuvchilarning poymol bo'lgan huquq va manfaatlarini qisqa muddatlarda tiklashga xizmat qiladi.

Biroq, amaliyotda ushbu normani qo'llashda sub'ektiv va ob'ektiv shartlarni baholash, amalda pushaymon bo'lishning chinligini aniqlash, zararni qoplash mezonlari va tergov organlarining qaror qabul qilishidagi tushunmovchiliklar uchrab turibdi. Ushbu maqolada amalda pushaymon bo'lish munosabati bilan javobgarlikdan ozod qilishning nazariy-huquqiy mohiyati, shartlari, amaliyotda yuzaga kelayotgan muammolar va ularning yechimlari atroflicha tadqiq etiladi.

I. AMALDA PUSHAYMON BO'LISH INSTITUTINING NAZARIY-HUQUQIY TABIATI VA MAZMUNI

1.1. Tushunchasi va jinoyat-huquqiy xususiyatlari

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining (JK) 66-moddasiga muvofiq: *“Birinch*

marta ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan yoki uncha og'ir bo'lmagan jinoyat sodir etgan shaxs, agar u aybini bo'yniga olish to'g'risida arza bergan, amalda pushaymon bo'lgan, jinoyatning

ochilishiga faol yordam bergan va yetkazilgan zararni bartaraf etgan bo'lsa, javobgarlikdan ozod qilinishi mumkin".

Jinoyat huquqi nazariyasida amalda pushaymon bo'lish (rus. *деятельное раскаяние*) — bu shaxsning jinoyat sodir etganidan keyingi ijtimoiy foydali, ixtiyoriy va faol harakatlari majmui bo'lib, u sodir etilgan qilmish va shaxsning ijtimoiy xavflilik darajasini keskin kamaytiradi yoki butunlay yo'qqa chiqaradi.

Sharq va g'arb huquqshunos olimlari ushbu institutning huquqiy tabiatini turlicha baholaydilar:

M.H.Rustambayev ta'kidlashicha, amalda pushaymon bo'lish — bu shaxsning postjinoiy (jinoyatdan keyingi) xulq-atvori bo'lib, u davlat va jamiyat oldidagi aybini amaliy harakatlar bilan yuvishga qaratilgan.

A.S.Yakubov va R.Kabulovlar fikricha, amalda pushaymon bo'lish rag'batlantiruvchi norma hisoblanadi. Uning maqsadi jinoyat sodir etgan shaxsni huquqni muhofaza qiluvchi organlar bilan hamkorlik qilishga va yetkazilgan zararni ixtiyoriy tugatishga undashdir.

Amalda pushaymon bo'lish institutining javobgarlikdan ozod qilishning boshqa turlaridan (masalan, Yarashtirish — JK 66¹-moddasi) asosiy farqli jihatlari:

Mezon	Amalda pushaymon bo'lish (JK 66-modda)	Yarashtirish munosabati bilan (JK 66 ¹ -modda)
Ijtimoiy xavflilik darajasi	Ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan va uncha og'ir bo'lmagan jinoyatlar.	Faqat qonunda aniq ko'rsatilgan jinoyatlar tarkibi.
Jabrlanuvchining roziligi	Jabrlanuvchi bilan yarashtirish shart emas (zararni qoplash yetarli).	Jabrlanuvchining ariza berishi va yarashiuvi shart.
Sub'ektiv talablar	Aybini bo'yniga olish, jinoyatni ochishga faol yordam berish va amalda pushaymon bo'lish lozim.	Jabrlanuvchi bilan kelishuvga erishish va zararni qoplash yetarli.
Qo'llash xarakteri	Diskoritsion (vakolatli organning huquqi).	Majburiy (shartlar bajarilsa, tergovchi/sud ozod qilishga majbur).

II. SHAXSNI AMALDA PUSHAYMON BO'LISHI MUNOSABATI BILAN JAVOBGARLIKDAN OZOD QILISH SHARTLARI VA MEZONLARI

Jinoyat kodeksining 66-moddasini qo'llash uchun qonun chiqaruvchi ob'ektiv va sub'ektiv shartlarning kumulyativ (bir vaqtning o'zida mavjud bo'lishi) majmuini talab etadi.

2.1. Shaxsga va qilmishga oid ob'ektiv shartlar

1. Jinoyatni birinchi marta sodir etganlik: Shaxs ilgari jinoyat sodir etmagan bo'lishi yoki ilgari sodir etgan jinoyati uchun sudlanganlik holati tugallangan yoxud olib tashlangan bo'lishi lozim (JK 77-modda).

2. Jinoyatning kategoriyasi: Qilmish faqat ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan (JK 15-modda 2-qismi: 2 yildan ortiq bo'lmagan ozodlikdan mahrum qilish) yoki uncha og'ir bo'lmagan (JK 15-modda 3-qismi: 5 yildan ortiq bo'lmagan ozodlikdan mahrum qilish) jinoyatlar guruhiga kirishi shart. Og'ir va o'ta og'ir jinoyatlar bo'yicha general tartibda JK 66-modda qo'llanilmaydi (Maxsus qism moddalaridagi alohida rag'batlantiruvchi eslatmalar bundan mustasno).

2.2. Postjinoiy faol harakatlar (Subyektiv va obyektiv mezonlar)

Aybini bo'yniga olish to'g'risida ariza berish (yovka): Shaxs huquqni muhofaza qiluvchi organlarga jinoyat haqida hali ma'lum bo'lmasdan ilgari yoki jinoyat haqida ma'lum bo'lsa-da, shaxsning gumonlanuvchi ekanligi aniqlanmasdan oldin ixtiyoriy ravishda kelib ko'rsatuv berishi.

Amalda pushaymon bo'lish: Bu shunchaki og'zaki "afsusdaman" deyish emas, balki shaxsning o'z qilmishiga nisbatan salbiy munosabati, tergovdan yashirinmasligi, chaqiruvlarga o'z vaqtida kelishi, qilmishini tan olishida namoyon bo'ladi.

Jinoyatni ochishga faol yordam berish: Shaxsning o'zi sodir etgan jinoyatning qolgan ishtirokchilarini oshkor qilishi, jinoyat qurollari va ashyoviy dalillarni topishda ko'maklashishi, jinoiy yo'l bilan qo'lga kiritilgan mol-mulk joyini ko'rsatishidir.

Yetkazilgan zararni bartaraf etish: Jinoyat natijasida jabrlanuvchiga yoki davlatga yetkazilgan moddiy va ma'naviy zararni to'liq qoplash yoki yetkazilgan zararining oqibatlarini bartaraf etish (masalan, mulkni qaytarish, davolanish xarajatlarini to'lash).

III. AMALDA PUSHAYMON BO'LISHNI QO'LLASHNING SUD-TERGOV AMALIYOTIDAGI AMALIY MUAMMOLARI

3.1. Diskretsoion vakolat va sub'ektiv baho berish muammosi

O'zbekiston Respublikasi JK 66-moddasining matnida "...javobgarlikdan ozod qilinishi mumkin" degan koida belgilangan. Bu shuni anglatadiki, tergovchi, prokuror yoki sudya shaxs amalda pushaymon bo'lgan va barcha shartlarni bajargan bo'lsa ham, uni javobgarlikdan ozod qilishga majbur emas, bu ularning ixtiyoriy (diskretsiya) vakolatiga kiradi.

Amaliyotdagi muammo: Tergov va prokuratura amaliyotida bir xil sharoitda va bir xil shartlarni bajargan ikki shaxsga nisbatan turlicha qarorlar qabul qilinmoqda. Bir holatda ish JK 66-modda bilan tugatilsa, boshqa bir o'xshash holatda ish sudga oshirilib, shaxsga jazo tayinlanmoqda. Bu holat korrupsion xavf-xatarlarni keltirib chiqarishi hamda fuqarolarning odillikka bo'lgan ishonchiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

3.2. "Aybini bo'yniga olish" va "Faol yordam berish" tushunchalarining noaniqligi

Amaliyotda shaxs tergovda ko'rsatuv berib, aybini tan olgan bo'lsa-da, bu "faol yordam berdimi" yoki "oddiylarcha ko'rsatuv berdimi" degan masala bo'yicha tortishuvlar kelib chiqadi.

Agar jinoyat shaxsiy tajovuz bo'lsa va u bir kishi tomonidan sodir etilgan bo'lsa (masalan, ehtiyotsizlikdan badanga shikast yetkazish), bu yerda boshqa ishtirokchilar bo'lmagani sababli "jinoyatni ochishga faol yordam berish" qanday baholanadi? Ba'zi tergovchilar "ko'rsatuv berishdan tashqari faol harakat qilmadi" degan vaj bilan JK 66-moddani qo'llashni rad etishadi.

3.3. Jabrlanuvchining qarshiligi va zararni qoplash nizolari

JK 66-moddada yarashtirish institutidan (66¹-modda) farqli ravishda jabrlanuvchining roziligi javobgarlikdan ozod qilishning sharti sifatida ko'rsatilmagan.

Biroq amaliyotda, agar jabrlanuvchi aybdorni kechirmasa yoki javobgarlikdan ozod qilinishiga keskin qarshi bo'lsa, sudyalari va prokurorlar ushbu normani qo'llashdan tiyilmoqda. Shuningdek, ma'naviy zararni qoplash miqdori bo'yicha tomonlar o'rtasida kelishuv bo'lmagan holatlarda zararni "to'liq qoplangan" deb topish murakkablashadi.

IV. XORIJIY TAJRIBA VA NATIONAL QONUNCHILIKNI TAKOMILLASHTIRISH BO'YICHA TAKLIFLAR

4.1. Xorijiy mamlakatlar tajribasi

Germaniya Jinoyat-Prosessual Kodeksi (§ 153a StPO): Tergovchi va sud gumonlanuvchiga amalda pushaymon bo'lish va zararni qoplash evaziga belgilangan majburiyatlarni (masalan, jamoat foydasiga to'lov to'lash, zararni to'liq qoplash) bajarishni taklif qiladi. Majburiyat bajarilsa, ish Oqlamaydigan asoslar bilan majburiy ravishda tugatiladi.

Rossiya Federatsiyasi Jinoyat Kodeksi (31-modda va 75-modda): Rossiya Oliy sudi Plenumining maxsus qarorida amalda pushaymon bo'lishning har bir sharti (yovka, faol yordam, zararni qoplash) alohida mezonlar bilan batafsil tushuntirib berilgan hamda sudlarga barcha shartlar bajarilganda shaxsni javobgarlikdan ozod qilish tavsiya etiladi.

4.2. Taklif etilayotgan qonunchilik islohotlari

1. Jinoyat-prosessual kodeksida (JPK) kafolatlarni kuchaytirish:

JPKning 84-moddasiga hamda 371-moddasiga o'zgartirish kiritib, agar shaxs JK 66-moddasida nazarda tutilgan barcha shartlarni to'liq va shubhasiz bajargan bo'lsa, tergovchi va prokuror tomonidan ishni tugatish masalasini sudga taqdimnoma kiritish orqali hal etish tartibini mustahkamlash lozim.

2. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenum Qarorini qabul qilish:

Oliy sud Plenumi tomonidan "Amalda pushaymon bo'lish munosabati bilan javobgarlikdan ozod qilish to'g'risidagi qonunlarni qo'llash amaliyoti haqida"gi alohida qaror qabul qilinishi zarur. Unda quyidagilar aniq belgilanishi lozim:

- Bir kishi tomonidan sodir etilgan jinoyatlarda aybni tan olish va o'z harakatlarini xolis ko'rsatib berishning o'zi "jinoyatni ochishga faol yordam berish" deb topilishi;
- Ma'naviy zararni qoplashda jabrlanuvchi o'ta asossiz va o'ta yuqori talab qo'yganda, sud tomonidan oqilona va adolatli mezonlar bo'yicha belgilangan zararni qoplash yetarli deb topilishi.

3. JK 66-moddasi matnini takomillashtirish:

JK 66-moddasi 1-qismidagi "javobgarlikdan ozod qilinishi mumkin" degan so'z birikmasini "ushbu Kodeksning 66¹-moddasida nazarda tutilgan hollar bundan mustasno bo'lib, ushbu modda shartlari to'liq bajarilganda javobgarlikdan ozod qilinadi" degan mazmundagi norma bilan almashtirish va diskretion vakolat chegaralarini aniq belgilash.

Shaxsning qilmishiga amalda pushaymon bo'lishi munosabati bilan jinoiy javobgarlikdan ozod qilish instituti jinoyat-huquqiy siyosatning insonparvarlik va adolat tamoyillariga to'liq mos keladi. Ushbu institut nafaqat birinchi marta xato qilgan shaxslarga o'zini ongli ravishda isloh qilish imkonini beradi, balki tergov organlariga jinoyat xolis va tezkor ochilishida ko'maklashadi.

Ushbu institut amaliyotda yanada samarali ishlashi va korrupsion xavflarning oldi olinishi uchun:

1. Qonunchilikda amalda pushaymon bo'lishning har bir sharti aniq va sharhlanmaydigan mezonlar bilan belgilanishi;
2. Huquqni qo'llovchi organlarning diskretion (ixtiyoriy) vakolatlari doirasi qisqartirilib, aniq huquqiy kafolatlar yaratilishi;
3. Oliy sud Plenumi darajasida sud-tergov amaliyoti uchun yagona va majburiy ko'rsatmalar berilishi lozim.

Amalda pushaymon bo'lish institutining har taraflama takomillashtirilishi O'zbekiston Respublikasida odillik va qonuniylikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: “O'zbekiston”, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi (rasmiy matn). – T.: “Adolat”, 2026. (Lex.uz elektron bazasi).
3. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-prosessual kodeksi (rasmiy matn). – T.: “Adolat”, 2026. (Lex.uz elektron bazasi).
4. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining “Javobgarlikdan va jazodan ozod qilish to'g'risidagi qonunlarni qo'llash amaliyoti haqida”gi Qarori.
5. Rustambayev M.H. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat huquqi kursi. II tom. Javobgarlik va jazo bo'limi. Darslik. – T.: “Yuridik adabiyotlar publish”, 2021. – 410 b.
6. Yakubov A.S., Kabulov R. va boshqalar. Jinoyat huquqi (Umumiy qism). Darslik. – T.: TDYU nashriyoti, 2020.
7. Mirzoev U. Javobgarlikdan ozod qilish institutining dolzarb muammolari. // Huquq va burch, 2022. № 5. – B. 20-27.
8. Ahmedov B. Amalda pushaymon bo'lish va yarashtirish: qiyosiy tahlil. Monografiya. – T.: TDYU, 2021. – 165 b.
9. Ismoilov SH. Jinoyat huquqida rag'batlantiruvchi normalar va ularni qo'llash amaliyoti. // O'zbekiston qonunchiligi tahlili, 2023. № 3. – B. 12-18.
10. Tashpulatov A. Postjinoiy xulq-atvorni jinoiy-huquqiy baholash va javobgarlikdan ozod etish mezonlari. // Odil sudlov, 2022. № 4. – B. 40-45.
11. Qodirov E. Jinoyat-prosessual faoliyatda javobgarlikdan ozod qilishning protsessual tartibi. – T.: “Adolat”, 2022.
12. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть: Учебник / Под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай. – М.: Инфра-М, 2021.
13. Strafprozessordnung (StPO) – German Code of Criminal Procedure (English and German edition). – Berlin, 2022.
14. Robinson P.H. Criminal Law Defenses and Post-Offence Conduct. – St. Paul, Minn.: West Publishing Co., 2020.
15. Official Legal Database of Uzbekistan – Lex.uz (Javobgarlikdan ozod qilish va amalda pushaymon bo'lish bo'yicha normativ hujjatlar va sud amaliyoti to'plami).